

The reflections of the political social and individual events of March 12 in the novels “Şafak” and “Gizli Emir”¹

12 Mart’ın siyasal, toplumsal ve bireysel olaylarının “Şafak” ve “Gizli Emir” romanlarındaki yansımaları

Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci²

Abstract

One of the most important themes of Turkish novel in the Republican era is the military interventions that left a mark on our history of democracy. Thus, it is known that since the beginning of 1960s, many novels’ political, social and cultural background and their viewpoints have been shaped by the impacts of the coups. In this respect, it is possible to say that the turning point of the emergence of examples that can be included in the political genre in the Turkish novel is March 12. Thus, there are the period’s difficult conditions in the centre of the most novels that talk about the period in question and in almost all of them elements that reflect mental state of individuals are written. Another remarkable point here is that no matter what the ideological tendencies of the writers are, while the life caused by the coup is given a meaning and narrated, the criticisms also concentrate on psychological effects.

From this point of view, Sevgi Soysal’s novel “Şafak” and Melih Cevdet Anday’s novel “Gizli Emir” were analysed in this study. Thereby, while on one hand the characteristics of March

Özet

Cumhuriyet dönemi Türk romanının en önemli temalarından biri demokrasi tarihimize damgasını vuran askeri müdahalelerdir. Nitekim 1960’lı yılların başından itibaren birçok romanın siyasal, sosyal ve kültürel arka planının ve bakış açısının darbelerin etkisiyle şekillendiği bilinmektedir. Bu bağlamda Türk romanında gerçek anlamda politik türe dahil edilebilecek örneklerin ortaya çıkışının dönüm noktasının 12 Mart olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Zira söz konusu dönemi kalemi alan romanların birçoğunun merkezinde dönemin zor koşulları yer almakta, hemen hepsinde bireylerin ruhsal durumlarını yansıtan unsurlar kaleme alınmaktadır. Burada dikkati çeken bir diğer unsur, yazarlarının ideolojik eğilimleri ne olursa olsun askeri müdahalelerin neden olduğu hayat anlamlandırılırken ve aktarılırken, yapılan eleştirilerin psikolojik etkiler üzerine de yoğunlaşmasıdır.

Buradan hareketle bu çalışmada, Sevgi Soysal’ın “Şafak” ve Melih Cevdet Anday’ın “Gizli Emir” adlı romanları incelenmiştir. Böylece bir taraftan 12 Mart dönemin özelliklerinin izleri sürülürken,

¹ This study is the revised and expanded version of the paper presented and printed at “International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges, İzmir Üniversitesi, 10-13 Haziran 2012”.

² Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Communication Journalism Department, ulkuoguzhanborekci@gmail.com

12 period are traced, on the other hand it is tried to be determined through which elements the writers discussed social, political and individual events. In this respect, in this study designed to be a descriptive research study that has qualitative characteristics both the exact words of the characters in the novels and expressions of the writers were benefited from. In the analyses conducted, it was determined that the writers of these novels drew attention to difficulties experienced in daily life, psychological effects on individuals, violence and torture, and difficulties experienced by the artists during the March 12 period.

Keywords: Novel, March 12 1971, Political, Social and Individual Effects.

[\(Extended English summary is at the end of this document\)](#)

Giriş

Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hafızasına yer eden askeri müdahalelerinin nedenleri ve sonuçları günümüzde de halen tartışılmaktadır. Ne yazık ki Türkiye'de, 27 Mayıs 1960'ta başlayan darbeleri, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi takip etmiştir. Bilindiği gibi Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmiştir. 1950'de iktidara gelen ve 1960'a iktidarda kalan Adnan Menderes ve Demokrat Parti yönetimine, bahsi geçen tarihte bir grup subay tarafından ülke yönetimine el konulmuştur. Darbe sonrasında barbakan ve bakanlar yargılanmış; Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve idam edilmiştir. Bakanlar kurulunun diğer üyeleri ise hapis cezasına çarptırılmıştır. Darbenin gerekçesi, ise diğer darbelere örneklik tekil edecek şekilde ülkedeki demokrasi eksikliğini giderme ve kardeş kavgasına son verme şeklinde açıklanmıştır (Gürbüz, 2018: 49). Bu çalışmanın temel konusunu oluşturan 12 Mart 1971 Muhtırası'nın gerekçesi ise muhtırayı veren askeri kadronun ilan ettiği bildiride de yer alan, ekonominin bozulması, paranın değerinin düşmesi, üniversitelerde başlayan öğrenci gösterileri, sendikaların grevleri sonucu üretimin düşmesi, Aleviler ile Sünniler arasında çatışmaların başlaması, İstanbul'da İsrail başkonsolosunun sol bir örgüt tarafından kaçırılarak öldürülmesi gibi gerekçelere dayandırılmıştır (12 Mart Muhtırası).

Kuşkusuz; Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve bireysel hayatını derinden etkileyen bu darbeler Türk romanına da yansımış, politik roman kategorisinde de değerlendirilebilecek bu tip eserleri roman yazarları ideolojik eğilimleri doğrultusunda yaşanan gelişmeleri kaleme almışlardır. Esasında Türk Edebiyatı'nda politik romanın Tanzimat'la birlikte ortaya çıktığı ve günümüze değin toplumsal ve siyasal gelişmelerin ışığında devam ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte sosyal hareketlerin siyasal alanda kitselleştiği ve toplumda prestij kazandığı 1960'lı yılların ikinci yarısından başlayarak, gençlikle birlikte edebiyat ve edebiyat eleştirisinin daha yaygın bir şekilde siyasallaştığını (Türkeş, 2008: 1059) söyleyebilmek mümkündür. Böylece askeri darbelerin toplumda nasıl bir etkiye sahip olduğu, yazarların birebir deneyimleriyle de romanlara aksetmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, 12 Mart öncesinde ve sonrasında Türkiye'de oldukça gerilimli günler yaşanmış, üniversite öğrencileri arasındaki çatışmalar ve bir müddet sonra silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Zira farklı ideolojilerdeki kişiler arasındaki taşlı, sopalı, hatta silahlı çatışmalar neticesinde birçok genç hayatını kaybetmiştir. Bunlara paralel olarak grevler, baskınlar,

bir taraftan da yazarların toplumsal, siyasal ve bireysel olayları hangi unsurlar üzerinden ele aldıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda niteliksel özellik taşıyan betimleyici bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada hem romandaki kahramanların birebir ifadelerinden hem de yazarın ifadelerinden yararlanılmıştır. Yapılan analizlerde yazarların, 12 Mart sürecinde günlük hayatta yaşanan zorluklara, bireylerin üzerindeki psikolojik etkilere, şiddete ve işkenceye ve sanatçıların yaşadıkları güçlüklerle dikkati çektikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roman, 12 Mart 1971, Siyasal, Toplumsal ve Bireysel Etkiler.

tutuklamalar ve işkenceler yaşanmıştır. Tüm bu yaşananların Türk romanındaki görünümüne bakıldığında; Sevgi Soysal'ın “Şafak”, Erdal Öz'ün “Yaralınsın”, Tarık Dursun K'nın “Gün Döndü”; Vedat Türkalı'nın “Güven”, Adalet Ağaoğlu'nun “Bir Düşün Gecesi”, Füzüzan'ın “47'liler”, Pınar Kür'ün “Yarın Yarın”, Melih Cevdet Anday'ın “Gizli Emir” adlı eserlerinin öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu eserlerde çeşitli yönleriyle, bu süreçteki toplumsal, siyasal ve bireysel etkiler değerlendirilmiştir.

Buradan hareketle bu çalışmada, Melih Cevdet Anday'ın “Gizli Emir” ve Sevgi Soysal'ın “Şafak” adlı eserleri incelenmiştir. Niteliksel özellik taşıyan betimleyici bir araştırma olarak tasarlanan çalışmada; “günlük hayattan yansıyan portreler”, “bireylerin ruh dünyalarından yansıyanlar”, “şiddet ve işkence” ve “sanat ve sanatçının penceresinden yansıyanlar” kategorileri kapsamında söz konusu eserler çözümlenmiştir. Söz konusu çözümlenmeler, romanlardaki kahramanların ve yazarların ifadelerinden hareketle gerçekleştirilmiştir. Böylece 12 Mart'ın etkileri söz konusu romanlar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken de öncelikle edebiyat, toplum, gerçeklik ve roman arasındaki ilişkiye dair bir çerçeve çizilmiş, ardından 12 Mart'ı konu romanların genel özellikleri ele alınmıştır.

1. Edebiyat, Toplum, Gerçeklik ve Roman

Edebiyat ile toplum arasında kopmaz, yadsınmaz ve reddedilemez bir bağ bulunmakta; edebiyat ve toplum birbirinden bağımsız olarak ele alınmamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında; bir bakıma hayatın öncüsü olarak da değerlendirilebilecek edebiyat, topluma istediği biçimi ve anlamı verebilmekte, insan yaşamını, doğayı, toplumu, evreni varlık ve yokluğu kapsamakta; bu nedenle de toplumsal gelişmelerin doğuşunda ve gelişmesinde önemli bir araç olarak nitelendirilmektedir (Sağlık, 2004: 183). Edebiyatın bahsedilen özelliklerinden dolayı edebiyat-toplum-birey ilişkisi birçok çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur. Söz konusu ilişkileri irdelemek ise; toplumsal ortama ilişkin bilginin edebi metni anlamada yardımcı olması açısından ve edebiyattaki bir tavır ve durumun toplumsal gelişmelere işaret etmesi ve açıklık getirmesinden dolayı önem taşımaktadır (Hall, 1975: 25). Diğer bir ifadeyle, toplum ve edebiyat arasında çok yakın bir ilişki olduğundan, söz konusu ilişkiler hem sanatsal bakımdan hem de geçmiş, bugün ve gelecek arasında köprü olma açısından değerlendirilmektedir. (Güneş, 2007: 71). Dolayısıyla edebi ürünler, bir toplumun ve o toplumun bireylerinin anlaşılmasında oldukça önemli referans kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece bir anlatı türü olan edebi ürünler, toplumun ve bireyin anlamlandırılmasında önemli kaynaklar olarak ele alınmaktadır.

Söz konusu özelliklerinden nedeniyle edebiyatın; iletişim, sosyoloji, tarih gibi sosyal bilimlerin diğer bilim dallarıyla olan yakın ilişkisi de ortaya çıkmaktadır. Zira bu bilimlerin bir toplumda meydana gelen olayların yorumlanmasında, anlaşılmasında ve analiz edilmesinde birbirlerinin yöntemsel, kuramsal ve tarihsel repertuarlarından faydalanmaktadır. Edebiyatın sosyal bilimlerin öbür dallarıyla olan ilişkisi, edebi ürünlerin sosyal süreçleri açıklama ve anlamlandırma sınırlarını var olanın ötesine götürmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, edebi ürünler hem toplumların duygularını ve düşüncelerini, inanç sistemlerini ve yaşam biçimlerini açığa çıkarmakta hem de davranış şekillerini, mitolojik değerlerini, toplumsal ilişki biçimlerini, inanç sistemleri gibi birçok olaya ayna tutmaktadır (Aydın, 2004: 151). Tüm nedenlerden ötürü bir araştırmacı, toplumların gerçekliği, sorunları ve bunların çözümüne ilişkin çeşitli çıkarımlar yapabilmektedir.

Edebi metinlerin, toplumsal olaylarla ilişkisi ve etkileşimini nasıldır? ya da nasıl olması gerekir? Sorularına cevap aranırken; “ayna” ve “yansıtma” kavramlarını merkeze alan yaklaşımların öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu yaklaşımların birçoğunda; yazarın eseriyle dünyayı resmettiği, ele aldığı tüm olgu ve durumların okuyucuya bir “ayna” tuttuğu savunulmaktadır. Buna göre “yansıtma” işlevi gören “ayna” norm, tutum, davranış, gelenek ve görüngüleri yansıtılmaktadır. “Ayna” ve “yansıtma” kavramları temel alındığında, edebiyatın sosyolojik olanağı biraz daha netleşmekle birlikte, her iki kavramla birlikte kullanılan “ifade etme” durumu daha da belirginleşmektedir. Bu anlayışa göre, yansıtma yapan edebiyat, konu edindiği tüm olay ve olguların açıklamasını yapan bir ifade biçimine dönüşmektedir. Edebiyatın var olduğu toplumun bir ifade biçimi olduğu yaklaşımı da buradan beslenmektedir (Alver, 2004: 21). Bu bağlamda söz

konusu anlayışı benimseyen “sosyolojik eleştiri geleneği”nin, edebiyat ve toplum arasındaki ilişkinin sosyoloji, tarih ve iletişim gibi bilim dalları tarafından incelenmesinin kuram ve yöntem açısından bu alana önemli katkı sağladığı ifade edilebilir.

Edebiyatın sosyolojik bir gerçek olarak incelenmesinin ana nedeni ise, onun sosyo-kültürel bir ifade aracı olması şeklinde açıklanabilir. Nitekim insani bir çaba olarak belli dönemlerde toplumun belli kesimcileri tarafından üretilen, politik ve ideolojik tutumlar tarafından şekillendirilen sanatsal bir etkinlik olarak edebiyat, esas olarak toplumsal varlığın kendisini dışa vurumudur. Bu noktada gözetilmesi gereken bir diğer husus, hangi türden olursa olsun sanat yapanların, bir toplumun içinde yaşadıklarından, kimi zaman bilinçli kimi zaman da bilinçsiz bir şekilde ürünlerine o toplumun varsayımlarını ve gerçeklerini yansıtmaktadırlar. Zira edebiyat, bir bakıma insanın sosyo-kültürel kişiliğinin söz ve yazı halinde kendini dışa vurması anlamına gelen bir olgudur. Buna göre edebiyat zaman zaman toplumu belirleyen, zaman zaman da toplumla biçimlenen fakat hangi şekilde olursa olsun toplumsal yapıyla derinden bağlantılı ifade ve semboller bütünüdür. Diğer taraftan her büyük sanatçı kültürel teşekkülü ve düşünsel yapısıyla içten bir ilişki içinde kalarak eserini yaratmaktadır. Bunların sonucunda ise bir takım toplumsal ve tarihi olayların açıklanmasında edebi ürünlerden kaynak olarak yararlanılması, edebi ve sanatsal gerçek ile toplumsal yapı arasında kurulan ilişkiler için bir zemin oluşturmaktadır (Şan, 2004: 93). Başka bir ifadeyle toplumun somut, siyasal ve ekonomik yapılarındaki gibi, görünür biçimleri olarak ifadesi olan edebiyat; bir dönemin yazınsal eserleri içinde, sadece çağdaş ortak duyarlılığın durumu değil, sadece toplumsal bir sınıfın ya da bir grubun duygusal eğilimleri değil, ortak bilincin gerçek kompleksleri, şu veya bu insanın veya insan gruplarının ruhsal zeminini oluşturacak olan arketip imajlar ve bir düşünce ağının az veya çok bozulmuş ifadeleri ortaya çıkabilecektir. Böylece toplumdaki ortak büyük dönemeçlerin tanıkları olarak değişik söylencelerin doğumu, evrimi ya da yeniden canlanması veya insan ruhunun esas yapılarını daha derin bir şekilde edebiyat aracılığıyla takip edebilmek mümkündür (Michaud, 2004: 57).

Tüm bu anlatılanlar ışığında, edebi türler içinde toplumu ve insanı bütünüyle ele alan belki de en önemli tür roman olduğunu ifade etmek mümkündür. Şöyle ki, diğer sanat türleri de insanı ele almakla birlikte, roman insanı hem birey, hem de toplumsallık bağlamında değerlendiren bir anlatı türüdür. Romanda bir yandan insan, birey olarak iç dünyası, bilinçaltı, duyguları, düşünceleri ve hayalleriyle yer alırken; öte yandan toplumsal olarak insan, kendini kuşatan kültürel, sosyolojik ve tarihsel olguların içinde gösterilmektedir (Sağlık, 2004: 190). Böylece gücünü kurguyu oluşturan ve işleyen estetik araçlarla, onu bir ürün olarak çevreleyen toplumsal bağlantılığın alan roman; bu olayların, anlamların ve duygu durumlarının kurgulanışının analizinde önemli olanaklar sağlamaktadır. Nitekim kurgusal bir ürün olarak roman değişik tür ve yaklaşımdaki analizlere de konu olabilmektedir. Örneğin, romanlar özellikle anlatı ve olay örgüsü, konu, biçim, motif ve karakterlerin kuruluşu ile sınırlandırılan incelemelere konu olabilmektedir. Diğer taraftan romanlar dilbilimsel ya da kültür endüstrisinin dinamikleri çerçevesinde ekonomi-politik bir inceleme nesnesi olarak da irdelenebilmektedir. Bu nitelikteki incelemeler, roman ve roman dünyasına dair göz ardı edilmeyecek noktalara vurgu yapsalar da metin ve onu çevreleyen sosyal dünya bağlantıları çoğu kez analiz etmemektedirler (Etöz ve Işık, 2003: 158). Dolayısıyla hem içinde bulunulan dönemin sosyal yapısını yansıtan hem de bu dönemin hâkim niteliklerine yönelik Toplumsal değiştirme gücü olarak da işlev gören romanın bu yönünü dikkate alarak yapılan çalışmaların, bir toplumun anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacağı göz ardı edilmelidir.

Türk toplumuna bakıldığında ise roman yazarlarının, başlangıcından itibaren, özellikle Türk toplumunun yaşadığı krizlerin, siyasi olayların, savaşların, sosyal inkılapların, toplumda yaşanan siyasal ve toplumlar meselelerin Türk romanının da ana eksenini oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle edebi bir anlatı türü olan roman, sosyal olayların kürsüsü niteliğinde kullanılmıştır. Özellikle 1980'lere kadar geçen süreçteki roman yazarlarının içinde yaşadıkları toplumun gerçeklerini yansıtmışlar, roman biçim, anlatım teknikleri, anlatıcı vs. gibi romanın sanat yönüyle ilgili noktaları ikinci plana itmişlerdir. Bu dönem yazarlarının çoğunluğu, romanı toplumsal kaygılarının ve düşüncelerinin ifadesi için bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu anlayış, pek çok romana

sosyolojik olayların incelenmesinde önemli bir belge değeri kazandırmasına rağmen, onların kalıcılık niteliğini yitirmelerine de neden olmuştur (Okur, 2002: 68). Bunun yanı sıra 1960 darbesinden 12 Eylül'e kadar geçen sürede, edebi çevrelerin siyasal yapıyla organik bağını oldukça zayıflattığı ve edebiyat yazarlarının sahip olduğu ideolojinin yansıtıldığı önemli bir alan haline geldiği görülmektedir. Öyle ki aynı olayı, sağcı ve solcu yazarlar kendi ideolojileri yönünde yorumlamakta, her iki görüşle de yazılan romanlarda da ana yaklaşım itibarıyla bir farklılık bulunmamaktadır. Nitekim bunlarda hem sağcılar hem solcular olayları “benzer” cümlelerle anlatılmış; edebiyat siyasal ideolojinin ifade alanı haline de gelmiştir (Güneş, 2007: 104).

2. “12 Mart” Romanının Özellikleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarına bakıldığında, romanın toplumsal bir eğitimi hedeflediği görülmektedir. 1950'lerden itibaren ise bu dönem romanı siyasal ve politik bir kimlik edinmeye başlamıştır (Narlı, 2007: 163). Türk romanında gerçek anlamıyla politik tür kapsamında incelenebilecek romanların ortaya çıkışının miladı ise 12 Mart'tır (Türkeş, 2008: 1060). Nitekim 1971 Muhtırası'nın/darbesinin ardından politik roman olarak nitelendirilen eserlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu çerçevede 12 Mart askeri muhtırası'nın/darbesinin hangi koşullarda gerçekleştiğini, muhtıra/darbe sonrasında hangi sonuçların ortaya çıktığını ele alan ve bu minvalde 1970'li yıllarda Türkiye'de yaşanan gelişmeleri ele alan romanlar, genel olarak “12 Mart Romanları” adlandırılmaktadır (Alver, 2009: 1). Söz konusu eserlerde öncelikli olarak neyin ele alındığı incelendiğinde, cezaevindeki yaşam koşullarının, işkencenin kaleme alındığı, böylece okuyucuya iyi tanımadığı “acımasız” bir dünyanın kapılarının aralandığı görülmektedir (Moran, 2007: 14). Nitekim bu romanların merkezine baskı ve şiddeti içeren unsurlar yerleşmiştir (Türkeş, 2004: 429). Moran, bu romanların ortak özelliğine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“... Roman başkışileri edilgin kişilerdir. Bunlar sayısız kolları olan büyük yarattığın karşısında çaresiz durumdadırlar. Genelde roman kahramanları etkinlikleriyle olaylara yön veren, hiç değilse olay örgüsünün gelişiminde kararlarıyla rol oynayan kişilerdir. 12 Mart romanlarında devrimci genç, başına gelenlere katlanmak zorunda olan bir solcudur. Olaylara yön veren ise karşı güçlerdir. Bu romanlarda acımasız yarattığın kollarından biri devrimcinin evinini kapısından içeri uzanır ve onu yakalar götürür. O andan itibaren devrimci edildiğin duruma düşer” (Moran, 2007: 14).

12 Mart romanlarını değerlendiren bir diğer isim Murat Belge, bunları “içerde” ve “dışarıda” yazanların bakış açısı olarak ikiye ayırmakta; olayları dışarıdan ele alanların, devrimci hareketi yüceltmeye yolunu tercih ettiklerini, içerden bakanların ise eleştirel bakış açısına öncelik verdiğini ifade etmektedir. 12 Mart'ı sosyalizmin yenilgisi olarak nitelendiren Belge, bu romanların “yenilgi”nin sorgulanması üzerine yoğunlaşması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak O'na göre söz konusu romanlar genel itibarıyla işkence ve suçluluk duygusu arasında meydana gelen mağduriyeti kaleme almışlardır (Belge, 1994: 101).

Türkeş de bu romanlarda birkaç temel eğilimin görüldüğünü ifade etmektedir. Birincisi, olaylara egemen ideolojinin ürettiği nedenselliklerle, sistemin değer yargılarıyla ya da sol bir ideolojik perspektifle yaklaşanlar; sola sempatisi olmakla birlikte, bu somut tarihsel toplumsal dönemi kavramakta yetersiz kalıp, yitirilmiş gençlere yakılmış birer ağıt olmaktan ileri gidemeyenler; 12 Mart dönemini içinden yaşamış ya da kavramayı başarmış yazarların dönemin gerçekliğini sergileyen eserler (2004: 429). Bu çerçevede Türkeş, kendisini devrimcilere yakın hissetme ile hareketin içinde olma arasında farklar gösteren yazarların, söz konusu dönem romanlarını tarih ve siyaset tarafından belirlenmiş bir psikoloji ile yazdıklarını belirtmektedir (2008: 1060). Buna göre, 12 Mart'tan 12 Eylül'e kadar geçen sürede yükselen devrimci harekete koşut olarak güç kazanan siyasal roman anlayışını ve bu bağlamda devrimci gençlerin hikâyelerini anlatan romanlardaki artışın edebiyattan çok, varoluşsal ve kolektif bir olgu olarak değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır (Türkeş, 2009: 864).

Fethi Naci ise, söz konusu dönemin edebiyatçılar bakımından oldukça güçlü bir dönem olduğunu vurgulamakta ve hangi ideoloji eğiliminde olursa olsun, düşüncelerini rahatça söylemeyen yazarların, romandan bu anlamda bir araç olarak yararlandıklarını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra

Naci, dönemin eserlerinin oldukça içten ve yapmacıktan uzak bir üslupla yazılmış olduğuna işaret etmekte, bu romanların başarıyı yakalamalarında canlı aktarımın ve detaylara değinilmesinin birebir etkili olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle Naci romanların söz konusu özelliklerinin Türk Edebiyatı'nın gelişmesi için önemli faydalar sağladığını vurgulamıştır (1990: 416 – 417).

Kısacası, bu dönem romanları öncelikle gerçeği yansıtmayı ve bu döneme ait deneyimleri birebir yaşamayanlara bunları aktarma hedefini gütmektedir. Bu nedenle köy edebiyatında olduğu gibi masal, halk edebiyatı, destan gibi türlerden faydalanmaya çalışmamış, inşa ettiği dünyanın ideale ve kurmacaya yönelik değil, gerçeklere yönelik olmasını amaçlamıştır (Moran, 2007: 16).

3. “12 Mart”ın Türk Romanında Temsili: “Şafak” ve “Gizli Emir”

3.1. Günlük Hayattan Yansıyan Portreler

12 Mart sürecinde yaşanan gelişmeler kuşkusuz günlük hayatın rutinini önemli ölçüde etkilemiş ve olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede çalışma kapsamında incelenen romanlarda önemle vurgulanan konulardan biri, 12 Mart Askeri Müdahalesi'nin insanlarda neden olduğu “kaygı” ve “korku”lardır. Örneğin “Gizli Emir”de söz konusu dönemde yaşanan “korku” ve “kaygı”lar kahvehaneye gelen insanlara ilişkin yapılan betimlemeler dolayısıyla şu şekilde ortaya konulmaktadır:

“... Kahveye neden gelir insan? Bir arkadaşını görecek, biraz dinden, biraz ahlaktan biraz siyasetten konuşacak, bir çay içecek, ferahlayıp gidecek, değil mi ya? Nerde... gözüm! Başını uzat da şu oturanların suratlarına bak! Herkeste bir kaygı, bir kaygı ki sorma!” (Anday, 1970: 9-10).

Yine aynı şekilde, insanlar ortamın neden olduğu gerginlikten dolayı yemeklerine zehir konulmasından şüphe duymaları yaşanan “kaygılara” verebilecek örneklerden bir diğeridir (Anday, 1970: 50).

Söz konusu dönemde günlük hayatı zorlaştıran gelişmelerden belki de en önemlilerinden biri “baskınlar” ve “çatışmalar”dır. Bunların romanlarda ele alındığı görülmektedir. Örneğin “baskınlar” ve “çatışmalar”dan dolayı, bir yerden bir yere gidebilmenin de oldukça zorlaşmış olması ve halkın bu zorluklarla başa çıkabilmek için ilginç çözümler üretmesi kaleme alınmıştır. Nitekim bir sokaktan diğerine evlerden ve apartmanlardan, “gizli geçitler” oluşturularak gidilmektedir. Bir arkadaşını ziyaret etmeye giden bir karakterin bu anlamda yaşadığı deneyimler şu şekilde aktarılmaktadır:

“... evlerinin kapısından çıkar çıkmaz, yandaki apartmanın demir kapısının sağ kanadına var gücü ile dayandı, zorlukla araladı ve kapıyı ve içeri daldı...topallaya topallaya merdivenleri çıkmaya başladı. Birinci kat merdiveninin altından, adamın ikinci basamağı yerine yerleştirdiğini anlatan sesler geliyordu. Bu sesler dışında koca yapı, tam bir sessizliğe gömülmüş durumda idi. Bu sessizlik zifiri karanlıkla birleşince korkunç bir etki yaratıyordu insanın üzerinde.... Şimdi belki üçüncü kata varmıştı da bilmiyordu. Bir ay öncesine değin, arka sokağa geçmek için, üçüncü kat kullanılıyordu. Her iki sokağın sonundaki yapılarına bitişik olan bir yapının –bu yapı, şimdi geçilmez olan sokağa bakıyordu ve o yapıda oturanlar, sokağın altına A.Y.O.T tarafından yaptırılmış bir tünelden işliyorlardı, bu tünel yalnız onlara özgü idi...” (Anday, 1970: 130)

Bu çerçevede eserlerde, uygulanan “baskı” ve “şiddet”in günlük hayatın sıradan olayları gibi karşılanması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Örneğin “Gizli Emir”de yer alan “... Her gün bir çatışma, bir vuruşma, bir baskın... Hepimizin alışmamız lazım değil mi? Belki halk alıştı da..” (Anday, 1970: 69), “Sokak çarpışmaları, baskınlar, toplantılar, yürüyüşler filan olağan artık.. Kimsenin şikâyet ettiği yok” (Anday, 1970) sözlerinde bu yaklaşım net bir şekilde görülmektedir. Bu duruma koşut olarak, söz konusu dönemde tabanca ve tüfek sesleri de günlük hayatın bir parçası haline geldiğine işaret edilmiştir (Anday, 1970: 128). Yaşanan baskın ve çatışmalar sonucunda ortaya çıkan kaygı ve korkuların günlük yaşama ilişkin etkilerinin hissedildiği bir diğer alan yaşam alanlarının “güvenli olmayan” mekanlara dönüşmesidir. Nitekim kentte karmaşadan korkan halkın bir kısmı mezarlıkları daha güvenli gördükleri için buralarda çadırlar kurmaya başlamıştır (Anday, 1970: 179). Bu çerçevede meydana gelen olumsuz şartların ve insanlarda ortaya çıkan korkuların

sonuçlarından biri de silah taşımanın ve kullanımının yaygınlaşması, bu durumun halk tarafından da olağan bir şekilde karşılanmasıdır (Anday, 1970: 126).

Hatırlanacağı üzere, söz konusu dönemde emniyet güçleri günlük hayatı devam ettirmeyi oldukça zorlaştıran çatışmaları önleyebilmek için çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Bu anlamda eserlerde, uygulanan yaptırımların ve tedbirlerin eleştirel bir üslupla ele alındığı belirlenmiştir. Örneğin “Gizli Emir”de kentteki her türlü olayı kontrol etmeye çalışan ve kendine “sınırsız” bir yetki alanı tanıyan Asayişî Yerleştirme Olağanüstü Teşkilatı'nın (A.Y.O.T) uygulamalarına geniş yer verilmiştir. Bu çerçevede dikkati çeken örneklerden biri, yaşanan baskı ve çatışma ortamına koşut olarak A.Y.O.T'nin düzeni sağlamak adına sokaklarda serbest tabanca atışları yapması, ancak yaralanan ve ölenler olduğu takdirde sorumluluk kabul etmemesidir. Eserde, bu durumun günlük yaşamda yarattığı tedirginlik, korku ve kaos ortamına da dikkat çekilmektedir (Anday, 1970: 254)³. Böylece eserin alt katmanlarında, güvenlik güçlerinin ve yönetim birimlerinin düzenin korumak ve sağlamak için gerçekleştirdiği faaliyetlerin hem şiddet içerdiği iddia edilmekte hem de bunların neden olduğu sonuçlara ilişkin sorumluluk kabul etmemesinin eleştirildiğini söyleyebilmek mümkündür. Yine aynı eserde, günlük hayatın güç koşullar içinde gerçekleştiğine ve bunun yönetim tarafından “akıl dışı”⁴ uygulamalarla kısıtlandığına da dikkat çekilmektedir. Örneğin halkın hangi düzen içinde sokağa çıkacağına, Asayişî Yerleştirme Olağanüstü Genel Direktörlüğü karar vermekte ve bu konudaki uygulamalar ironik bir üslupla şu şekilde aktarılmaktadır:

“Dikkat! Dikkat! Asayişî Yerleştirme Olağanüstü Genel Direktörlüğünden bildirilmiştir: Kentte sokağa çıkma yasağı konmuştur. Yarından başlayarak uygulanacak bu yasağa göre, doğum tarihleri tek sayılı olanlar, tek sayılı günlerde, doğum tarihleri çift sayılı olanlar çift sayılı günlerde sokağa çıkabileceklerdir... Sokağa çıkmaları yasak iken sokakta yakalananların evleri, bir ay süre ile, Asayişî Yerleştirme Olağanüstü Genel Direktörlüğüne bağlı karakolların emrine ve hizmetine verilecektir” (Anday, 1970: 165).

Eserin anlatı yapısına göre, A.Y.O.T'nin yasakladığı bir diğer faaliyet kitap okumaktır. Nitekim söz konusu yasak “evlerinde bulunan kitapları bir gün içinde Asayişî Yerleştirme Olağanüstü Genel Direktörlüğüne teslim edeceklerdir. Yeni bir bildiriye kadar kentte kitap okumak yasaktır” sözleriyle vurgulanmaktadır (Anday, 1970: 165). A.Y.O.T'nin yaptırımlarına ilişkin halk arasında çeşitli spekülasyonlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin uygulanan “akıl dışı” yaptırımlar neticesinde insanlar evliliklerin bile, A.Y.O.T tarafından yasaklanacağını düşünebilmektedir. Bu konudaki spekülasyonlar eserde şu şekilde dile getirilmektedir:

“... Herkesin ağzında bu laf... A.Y.O.T'nin bir hafta kadar önceki bildirimleri arasında yayınlanmış. Onu sormağa gelecektim. Kimine göre yasak, yasak, ne yaşta olursa olsun, herkes içinmiş; kimine göre de, ellisinden yukarı yastakiler içinmiş sözde. Hiç böyle haksızlık olur mu? İnsan ellisini geçince artık insan sayılmayacak mı?...” (Anday, 1970: 178).

Eserde göre, yaşanan baskı ortamının beraberinde getirdiği bir diğer sonuç, eğlence mekanlarında uygulanan düzenlemelerdir. Örneğin meyhanelerde kimin ne kadar süreyle oturacağı belirlenmekte, A.Y.O.T yetkilileri bu mekânlara gelenlerin isimlerini ve adreslerini önündeki deftere not etmekte, bu işlemin ardından her müşteriye, üzerinde isim yazılı bir kart vermektedir. Müşteriler ise bu kartları göğüslerine takmak zorundadırlar (Anday, 1970: 255-256).

³Söz konusu durum şu şekilde aktarılmaktadır: “Bu bildiri, evlerine giden insanları kamçılıyordu sanki, kaldırımlarda birbirlerini iterek kendilerine yol açmağa, birbirlerinin omuzlarından, kollarından, eteklerinden tutup öne geçmeye çalışıyorlardı. Bu çaba, omzundan, kolundan yada eteğinden tutularak geri bırakılmış olanları daha da hızlandırıyor, bu sefer aynı hamaratlığı onlar gösteriyorlardı. Öyle ki, iki kez geçilmiş olan, üç kez geçmeye çalışıyorlardı. Bu yarış içinde, birkaç kez omuz, kol, ya da etek tutmaktan ötürü birbirlerini artık tanımış olanlar, bir hizaya gelince şapkalarını çıkararak selamlaşıyorlardı. Fakat bu nazik davranış yarış, yarış kazanma çabasını hiç de eksiltmiyordu. Bu hızdan ötürü evlerine giden sokağa sapmağa unutanlar oluyordu. Bunlar geri dönüyorlar, yarışın ters bakışları arasında kendilerine yol açmağa çalışırken, “Biraz önce düşmüştüm” diye özür diliyordu...” (Anday, 1970: 254).

⁴ Eserde, A.Y.O.T kendi ağzından uygulamalarını “akıl dışı” olarak nitelendirmektedir: “...Gerçekte iyilik ve kötülük aynı şeydir. Çünkü ikisi de Asayişî Yerleştirme Olağanüstü Teşkilatından gelmez. Teşkilatımız ise, şüktür ki akıl dışı bir düzenle işlemektedir” (Anday, 1970: 291).

Tüm bu uygulamaları gerçekleştiren A.Y.O.T'nin varlık nedeni ve yaptırımlarının gerekçesi ise; “bu kentte her işin, Asayişli Yerleşirme Olağanüstü Teşkilatı Genel Direktörlüğü'nün kontrolünde olması”, direktörlüğün “her işe karşına hakkının olması”, A.Y.O.T'nin çalışmalarının “koruyucu” ve “iyileştirici” çalışmalar olarak ikiye ayrılması, “koruyucu” çalışmaların “suç işlemeyen, kent zarar görmeden alınan tedbirleri kapsadığı”, diğerinin “cezaları” içerdiği şeklinde açıklanmaktadır (Anday, 1970: 283- 284).

“Gizli Emir”de, dönemin yarattığı olumsuz koşulların sona ermesi için esere adını veren, gelecek olan bir “gizli emir”den medet umulmaktadır. Örneğin bir kahvehanenin işletmecisi “gizli emir”e ilişkin beklentisini “... Son umudum beklenen bu emirde. Yoksa kapatacağım kahveyi. Kahve bir kentin candamarıdır, bunu böyle bilmeli. Ben görevimi sonuna kadar yaptım, ama şimdi kalkıp da camın yerine tahta kepenk koyamam, çay bardağı yerine teneke kupa kullanamam. Her işin bir yolu yordamı vardı. Emir geldikten sonra ...” sözleriyle dile getirmektedir (Anday, 1970: 10). Bunun yanı sıra insanlar gelmesi umulan “gizli emir”e büyük bir güven duymakta, kendilerini “gizli emir” gelmediği için elleri ayakları bağlanmış hissetmektedirler (Anday, 1970: 119).

Çalışma kapsamında incelenen eserlerden “Şafak”ta ise günlük hayatın kısıtlanmasına ilişkin olarak gerçekleştirilen “sürgün”lere dikkat çekildiği görülmektedir. Nitekim siyasal olaylara karıştığı için Adana'ya sürgün edilen Oya'nın, kaldığı otelde iki sivil polis tarafından her gün izlenmesi eserde altı çizilen unsurlardan biridir. Bu noktada eserde hem sürgün edilenlerin hem de onları izlemekle yükümlü görevlilerin, günlük hayatlarının nasıl sınırlandırıldığına ve zorlaştırıldığına işaret edilmektedir. Şöyle ki eserde söz konusu durum, “Her gün, aynı otel odasının kapalı perdelerine gözlerine dikmek zorunda olan bu iki adamın durumu, günlerini, aylarını bu odada geçirmek zorunda olan Oya'ninkine yakın zorluktaydı doğrusu” sözleriyle ifade edilmektedir (Sosyal, 1975: 37). Bu çerçevede insanların yaşanan baskıları ve uygulanan kısıtlamaları kanıksadığına da dikkat çekildiğini ifade etmek mümkündür: “Bu iki yabancı surattan önceleri çok tedirgin olan Oya, bir ay sonunda alışmıştı onlara” (Soysal, 1975: 37). Yine aynı karakter üzerinden altı çizilen bir diğer nokta, insanların özgürlüklerinin “keyfi” olarak nitelendirilebilecek şekilde sınırlandırılmasıdır. Nitekim bir aile meclisinde yemekte olduğu sırada gözaltına alınan Oya'nın “O zaman bana, özgürlüğümünden alıkonmamın nedenini söyler misiniz?” (Soysal, 1975: 101), sorusuna polis memurlarının verdiği cevap şu şekilde aktarılmaktadır:

“...Özgürlüğümü! Ulan sen kim! Özgürlük kim! Sen burda sürgünsün sürgün. Bize her adımının hesabını vermek zorundasın. Görüyorum bu kadarı aklını başına devşirmeye yetmemiş. Ama dur, biz seni adam etmesini biliriz. Kimleri adam etmedik biz, değil senin gibi ...” (Soysal, 1975: 101).

Görüldüğü gibi burada bir taraftan insanların günlük hayatlarına “keyfi” bir şekilde müdahale edilerek gözaltına alınmalarına dikkat çekilirken bir taraftan da polis memurlarının gözaltına alınan kişilere karşı kullandığı üslubun da altı çizilmektedir. Bu çerçevede “Şafak”ta, emniyet güçlerini görevlerini “Ben polisim. İstedığimi istediğim yere götürürüm..” sözleriyle açıkladığına yer verilmekte, böylece onların “keyfi uygulamalarına göndermede bulunularak, onlara olumsuz anlamlar yüklenmektedir (Sosyal, 1975: 77).

Tüm bu örneklerden de anlaşılacağı üzere incelenen her iki eserde de bir taraftan günlük hayatı zorlaştıran kaygı, korku ve zorluklara işaret edilirken, bir taraftan da düzeni sağlamak adına gerçekleştirilen uygulamaların “keyfi” ve “akıl dışı” olduğu vurgulanmaktadır.

3.2. Bireylerin Ruh Dünyalarından Yansıyanlar

Çalışmada ele alınan eserlerde, dönemin uygulamalarının insan psikolojisi üzerinde neden olduğu olumsuz etkiler ile bireylerin yaşadıkları kafa karışıklıkları ve ideolojik konumlarına ilişkin faaliyetleri kapsamındaki iç hesaplaşmalarına yönelik aktarımlar bulunmaktadır. Örneğin siyasal bir suçlu olarak hapisneden yeni çıkan öğretmen Mustafa, bir aile ziyareti sırasında gözaltına alınmasına ilişkin değerlendirmelerini şu şekilde yapmaktadır:

“...Bir akraba evinde yemek yiyorum sadece. Hiçbir suçum yok, kesinlikle. Asıl suç, bu dost akraba yemeği basmak. Suç, suçsuzluk kavramları karışmış kafasında. Güçlendiğini sandığı tutukluluk süresi gerçek değişimi sağlamamış mıydı?

‘Şahlanmak ve direnmek! Bunlar sadece güzel sözcükler değildir’ derdi Ahmet. Sınıfsal tavırlardır. Ancak sınıfsal görevinin bilincinde olan kişi şahlanabilir, gerçek anlamda direnebilir, karşı durabilir. Bu sınıfsal bir kavga. ‘Sosyalizm’ işçi sınıfının ideolojisidir, cümlesini benimsemek, güzel ve haklı bulmak, bunların gereklerini yerine getirmeye yetmez. Sıkıştığında kendi sınıfının ideolojisi ağır basar...’ (Soysal, 1975: 74).

Buradan hareketle, insanların “suçlu”, “suçsuz” ayırt etmeksizin gözaltına alındığı vurgulanarak, mevcut sistemin eleştirildiği söylenebilir. Yine aynı eserde, “keyfi” bir şekilde yapılan tutuklamaların, kişileri suçlu ve savunma psikolojisine ittiğine ilişkin vurgular yapılmaktadır. Örneğin sürgünde bulunan ve bir aile meclisinde yemeğe katıldığı sırada göz altına alınan Oya karakteri, polis sorgusu sırasında kendisine yöneltilen “*Evlü bir kadının, hem de çocuklu bir kadının, ailemin herifleriyle içmesini nasıl açıklarsınız hanımefendi?*” sorusuna karşılık olarak, “*İçki içmiyordum ben*” yanıtını verdiği için, kendisini sorgulamakta (Soysal, 1975: 98) ve bu durum karşısındaki tavrının “yanlışığını” şu şekilde dile getirmektedir:

“Oya kızarıyor. Hay Allah, içirim içmem. Bu adamın amacı bile bile kendimi savunmaya kalkmam, kendimi temize çıkarmaya çalışmam ne gülünç! Böyle konuşarak beni ezmek istediğini bile bile. Anlayışsız okul muavinine dert anlatmaya çabalayan çocuklar gibi dil döküyorum. İçkinin bütün olan bitenle ilgisi ne? Üstelik bu akşam içmemiş oluşum sadece bir rastlantı, pekala içmiş de olabilirdim. Bu neyi değiştirdi? Kara bakışlı adamlar Ali’nin evini basmayacaklar mıydı o zaman?..” (Soysal, 1975: 98)⁵.

Yaşanan süreçteki uygulamalar neticesinde kişilerin en yakınlarındaki insanlardan bile şüphe duymaya başlaması, eserde değinilen konulardan bir diğeridir. Nitekim amcasının oğlu Hüseyin ile aynı anda gözaltına alınan Mustafa, Hüseyin’den şu şekilde şüphelenmektedir:

“...Ter akıyor alınandan... Yoksa? Bu akşamki yemeği düzenleyen kim? Hüseyin. Belki polis, belki polise çalışıyor. Adana gibi yerde, işçi akrabaları olan Hüseyin gibi biri. Üstelik az çok aydın, az çok marksizmden çıkan. Ondan almasını mı bulacaklar. Ondan sonra gelsin parlak davlar, milletvekilliği. Hatta, belki de daha fakülteyken başladı bu işe. Hem her şeyin içinde, hem her şeyin dışında değil miydi hep?..” (Soysal, 1975: 184).

İncelenen örneklerden de anlaşılacağı üzere, çalışma kapsamında ele alınan romanlarda 12 Mart, “kuşku”, bireylerde neden olduğu “güvensizlik” ve “iç hesaplaşmalar” gibi konular üzerinden ele alınmıştır.

2.3. “Şiddet” ve “İşkence”

Çalışma kapsamında incelenen eserlerde, 12 Mart sürecinde siyasi olaylara katılan kişilere uygulanan fiziksel ve psikolojik şiddet ile işkencenin somut uygulamaları üzerinde durulduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle bu eserlerde kişilerin maruz kaldığı şiddet ve işkence çeşitli örneklerden oluşan ayrıntılı betimlemelerle aktarılmıştır. Bu anlamda “Gizli Emir”e bakıldığında, söz konusu dönemde sokaklarda çıkan olaylar esnasında uygulanan “şiddet”in ele alındığı dikkati çekmektedir. Örneğin Mütercim Erdal isimli karakterin, “kentün düzeninin oynadığı günlerde” sokakta çıkan bir çatışma sonucunda feci şekilde dayak yediği ve bunun sonucunda da bir yıl ruh ve sinir hastalıkları hastanesinde yattığına işaret edilmektedir (Anday, 1970: 17- 18). Bunun yanı sıra söz konusu eserde, sanatçılara “uygulanan” şiddet üzerinden bu dönemdeki “şiddet” ve “işkence”nin türlerine de dikkat çekildiği görülmüştür. Nitekim bir tiyatro sanatçısının ve işletmecisinin gözaltında maruz kaldığı “işkence” çerçevesinde dönemin uygulamalarına, “...Arkadaşınız kaç cop yedi diye soruşum şundan, iki copta ölen olmuyor pek. Tehlikeli sayı, o da tam yerine vurursa, altıyı yediği bulur ya, geçenlerde üç copla öleni de gördüm. Ama bu dediğim kırk yılda bir. Adamın öleceği

⁵ Söz konusu karakterin bu anlamda yaptığı bir diğer iç hesaplaşma “*Ne işiniz var onca erkek arasında?*” sorusunun ardından “*Kadınlar da vardı.*” şeklindeki “savunması”nın ardından şu şekildedir:

“*Yine savunmaya giriştiğine kızıyor Oya. Kafamızca sinmiş bir burjuva namus anlayışla. Her yerde korumaya çalışıyoruz bu anlayışı, istemese de. Yanakları kızarıyor yeniden Oya’nın. Alışıldık, bildik, anlamsız utanmalardan sıyrılmaya karar veriyor yeniden...*” (Soysal, 1975: 98).

varmış, buna bir şey denemez. Bir hastalığı vardı, dayanamadı gitti. E.. cop vurmada önce, “bir hastalığın var mı?” diye soracak değiller ya.. İş uzar..” sözleriyle ironik bir şekilde vurgulandığını söyleyebilmek mümkündür (Anday, 1970: 315 - 316).

“Şafak”ta bakıldığında ise, “işkence” konusunun daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda eserde, özellikle kadınlara uygulanan “işkence” çerçevesinde, bir taraftan işkence yöntemlerine işaret edilirken, bir taraftan da kadınların cinsel göndermeler içeren bu yöntemlerle aşağılandıklarına ilişkin eğretileme de yapılmaktadır (Soysal, 1975: 111).

“Şafak”ta, daha önce de belirtildiği gibi suçlu – suçsuz ayırt edilmeksizin insanların gözaltına alındığı ifade edilmektedir. Bu çerçevede eserde, “kömünist” akrabalarını ve onların arkadaşlarını evinde sadece misafir eden işçi Ali'nin gözaltı sırasında maruz kaldığı “işkence” ve sonrasındaki durumu şu şekilde aktarılmaktadır:

“... Kocaman, kocamanlaştıkça dayanılmaz ağırlarla zonklayan başı bir kopsa... Hiçbir yastık bu baş için yeterince büyük, yeterince yumuşak dinlendirici değil... Dün gece çığlık attıran eziyetler artık bitkinliğe dönüşmüş, oysa boynu ağrıyor. Bu da baygınlık uykusunda başının aşağı sarkmış oluşundan. Doğrulmak istiyor. Sağ kolundan banka zincirlenmiş olduğunu farkedince korkuyor. Tutuklu olmak. Suçlu olmak, suçlanmak. Bu düşünceler, her türlü geçici sancıdan çok daha önemli korkular. İşsiz kalmak, fabrikadan atılmak, emeklilik hakkını tümünden yitirmek, hayat suyunu akıtan değirmeni döndürememek, yumrukla kapanan bir sol göz bunların yanında nedir ki” (Soysal, 1975: 224- 225).

Yine aynı eserde, işkencenin oldukça yaygınlaşmış ve normalleşmiş bir durum olduğuna yapılan bir eğretilemeyle, işkence uygulayanların niteliklerinin de açıklandığı görülmektedir. Buna göre “bilgisiz bir işkenceci”nin sadece öfkeyle, hınçla davrandığı için yorulduğu hatta azap çektiği, ruh hastası olabileceği ifade edilirken, “profesyonel işkenceci”nin yorulmadığı ve azap çekmediği gibi “becerisizle” övüldüğü ifade edilmektedir (Soysal, 1975: 153).

3.4. Sanat ve Sanatçının Penceresinden Yansyanlar

Çalışma çerçevesinde ele alınan eserlerden “Gizli Emir”de, üzerinde durulan konulardan biri, 12 Mart sürecinde sanat - sanatçının var olma savaşı ve maruz kaldığı baskılardır. Buna göre eserde, sanatçıların eserlerini sergileyebilmek için “baskıncılara” karşı verdikleri mücadele ile yönetimin (A.Y.O.T) sanatçılara uyguladığı “baskılara” dikkat çekildiği görülmüştür. Yine aynı konu üzerinden, “baskı” ve “şiddet” gören halkın da sanata ihtiyacının olmadığı ve sanatçıyı korumadığına da işaret edilmiştir. Bu yaklaşım, “... işkence altında olanın sanatı gerekmesi olanaksızdır; yoksa sergilerimizi kent halkı savunurdu, merdivenleri tel örgülerle kapamak zorunda kalmazdık. Geçende bir arkadaşım, bir arkadaşım, ‘Biz sanatın kent için olduğuna inanıyoruz, ama kent bizi korumuyor’ diyordu. Gerekmediği bir anda ondan böyle bir görev beklemek saçmadır...” ifadelerinde ortaya çıkmaktadır (Anday, 1970: 94). Görüldüğü gibi, burada dönemin şartlarının bir sonucu olarak, halkın sanatı/sanatçıya sahip çıkmamasının “olağan” bir durum olduğuna dikkat çekilmiştir. Yine aynı şekilde dönemin uygulamalarının bir diğer sonucu olarak halkın sanat faaliyetlerine hem ilgisinin azaldığının hem de yapılan baskınları önemsemediğinin hatta bunları seyirlik bir olay gibi değerlendirdiğinin altı çizilmektedir: “... Gerçekte bu gibi sergilerin ziyaretçi sayısı gün geçtikçe azalıyordu. Kent halkından birtakımı da, bir baskın yapılacağını duydukları –bu gibi olaylar önceden ve hızla yayılıyordu- yerin önünde toplanıyor ve olayı dışarıdan izliyorlardı. Bunların, tehlikeli saatler geçtikten sonra baskın yerini ziyaret ettikleri, kırılıp dökülen şeylere acıyarak baktıkları oluyordu”(Anday, 1970: 210).

Eserde, yönetimin sanata “baskı” uygulamasının en önemli gerekçelerinden biri, “sanattan korkmak” şeklinde açıklanmaktadır. Nitekim bir A.Y.O.T müfettişinin açıklaması üzerinden bu vurgunun yapıldığı görülmektedir. Buna göre sanattan korkulmasının nedeni, sanatın halkı etkileyen “en yaman” güçlerden biri olması ve bu etkinin “kontrol edilemeyerek yönetilememesi”dir. Zira esere göre sanatın “ileride ne gibi sonuçlar doğuracağı kolay kolay kestirelememekte”dir (Anday, 1970: 112). Bu çerçevede yönetimin (A.Y.O.T) amacı ise sanatı bir gün topyekün yasaklamaktır (Anday, 1970: 113). Böylece eserde bir taraftan sanata uygulanan “baskılara” dikkat çekilirken bir

tarafından da dönemin genel yapısına işaret edilmekte olduğu edilebilir. Bu anlamda eserde yönetimin (A.Y.O.T'nin) temsillerden sonra oyuncuların tebrik edilmesinin yasaklandığı üzerinde durulmakta, söz konusu yasaklamanın nedeni de “bir insanın sivrilmesinden korku... Sivrilmiş bir insanın çevresinde başkalarının toplanmasını önlemek” olarak açıklanmaktadır (Anday, 1970: 253).

Yönetimin sanat/sanatçıya yönelik uygulamalarına ilişkin dikkat çekilen bir diğer unsur, tiyatro oyunu sergileyecek bir sanatçının, oyununu sergileyebilmesi için yönetimin koyduğu birçok kuralı yerine getirmesine rağmen gözaltına alınması, tiyatrosunun tutukevi haline getirilmesi ve tiyatro oyununu izlemeye gelenlerin tutuklanmasıdır (Anday, 1970: 295 – 312). Bu çerçevede yönetimin sanatçının “uyku saatlerine” dahi müdahale etme hakkını kendinde gördüğü belirtilerek (Anday, 1970: 295), dönemin koşullarının ortaya konulmaya çalışıldığını söyleyebilmek mümkündür

Sonuç

1980'li yıllara gelinen süreçte roman yazarları içinde yaşadıkları toplumsal gerçeklikleri eserlerinde ele almışlar, bu dönem yazarlarının birçoğu, romanı toplumsal kaygılarının ve düşüncelerinin ifadesi için bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlayış söz konusu dönemde üretilmiş pek çok romana sosyolojik olayların incelenmesinde önemli bir belge değeri kazandırmıştır. Zira 1960 askeri müdahalesinden 12 Eylül'e kadar geçen sürede edebiyatın ve romanın genel durumuna bakıldığında, hangi ideolojiden olursa olsun yazarların yaşadıkları süreci yine sahip oldukları ideoloji perspektifinden ele aldıkları görülmektedir. Ama bu noktada önemli olan husus şudur, özellikle dönemi bire bir yaşayan çoğu edebiyatçının subjektif bir takım değerlendirmeleri olmakla birlikte, dönemin siyasi, toplumsal ve bireysel hayatlardaki yansımalarını eserlerinde kaleme almış olmalarıdır.

Bu çerçevede, 12 Mart Muhtırası'nı/darbesini birebir deneyimleyen yazarların, söz konusu döneme ait olayları kendi ideolojileri perspektifinde yansıtırken, dönemin “baskı”, “şiddet” ve “işkence” olaylarını, birey ve toplum üzerindeki etkilerini yaşanan “korkular”, “kaygılar”, “psikolojik etkiler ve iç hesaplaşmalar” ve “işkence” gibi unsurlar üzerinden ele aldıkları görülmüştür.

Kaynaklar

- Anday, M. C. (1970). *Gizli Emir*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- ALVER, K. (2004). *Edebiyatın Sosyolojik İmkanı*. Köksal Alver (Yay.haz.). *Edebiyat Sosyolojisi içinde* (s. 13-22). Ankara: Hece Yayınları.
- Alver, A. (2009). 12 Mart Romanlarında Aile Yarın Yarın, 47'liler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 133-148.
- Aydın, E. (2004). *Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimlerinin Görev ve Öncelikleri*. Köksal Alver (Yay. haz.). *Edebiyat Sosyolojisi içinde* (s. 151- 163). Ankara: Hece Yayınları.
- Belge, M. (1994). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Etöz, Z.& Işık, N. E. (2003). Doğu ve Batı'nın Dayanılmaz Hafifliği: Ahmet Altan'ın 'Kılıç Yarısı Gibi' ve 'İsyân Günlerinde Aşk Adlı Romanlarının Anlam Dünyası. *Doğu Batı*, 22, 157 – 174.
- Güneş, A. (2007). *Edebiyat ve Toplum*. Muhafazakar Düşünce, 13- 14, 69 – 94.
- Gürbüz, A. (2018). İbrahim Ulvi Yavuz'un “Çalkantı” Ve “Korkunun Bedeli” Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*,13, 48-63. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/636770>.
- Hall, J. (1979). *The Sociology of Literature*. New York: Longman.
- Michaud, G. (2004). *Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması*. Köksal Alver (Yay. haz.). *Edebiyat Sosyolojisi içinde* (s. 57 – 67) .Ankara: Hece Yayınları.
- Moran, B. (2007). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naci, F. (1990). *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

- Narlı, M. (2007). Romanda Darbeler ve Demokrasi. *Muhafazakar Düşünce*, 13–14.
- Okur, E. (2002). Çok Partili Demokrasi Dönemi Türk Romanı. *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, 65- 66–67, 67 – 81.
- Sağlık, Ş. (2004). Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi. *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri içinde* (s. 181 – 217). Ankara: Hece Yayınları.
- Soysal, S. (1975). *Şafak*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Şan, M. K. (2004). Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar. Köksal Alver (Yay. haz.). *Edebiyat Sosyolojisi içinde* (s. 91-132). Ankara: Hece Yayınları.
- Türkeş, Ö. (2004). Darbeler Sözü Bittiği Zamanlar. *Hece Dergisi*, 8, 90/91/92, 426 – 434.
- Türkeş, Ö. (2008). *Sol'un Romanı*. Murat Gültekinçil (Yay. haz.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol içinde* (s. 1052- 1073). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkeş, Ö. (2009). *Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman*. Ömer Laçiner (Yay. haz.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler içinde* (s. 844- 869). İstanbul: İletişim Yayınları.
- 12 Mart Muhtırası (2015). Erişim adresi: //darbeler.com/2015/05/18/12-mart-muhtirasi/

Extendend English Summary

The reasons and results of military interventions that are imprinted in Turkey’s social and political memory are still being discussed. Unfortunately, coups started in May 27, 1960 were followed by March 12, 1971; September 12, 1980; February 28, 1997; April 27, 2007 coups and July 15, 2016 attempted coup. Undoubtedly, these coups, which deeply affected Turkey’s political, social and individual life, also reflected on Turkish novel, and novelists narrated developments in line with their ideological tendencies in these types of works which could be evaluated in political novel category.

Before and after March 12, very tense days were experienced in Turkey, conflicts among university students and street fights turned into gunfight after a while. Many young people lost their lives as a result of fights with stones and rods, even armed fights among people of different ideologies. In parallel with this, strikes, raids, detentions and tortures were experienced. Looking at the appearance of all these events in Turkish novel it is seen that Sevgi Soysal’s “Şafak”, Erdal Öz’s “Yaralısın”, , Tarık Dursun K’s “Gün döndü”, Vedat Türkali’s “Güven”, Adalet Ağaoğlu’s “Bir Düğün Gecesi” Firuzan’s 47’liler”, Pınar Kür’s “Yarın Yarın”, , Melih Cevdet Anday’s “Gizli Emir” works come to the forefront. In the mentioned works social, political and individual effects during this period were evaluated in various aspects.

From this point of view, Melih Cevdet Anday’s “Gizli Emir” and Sevgi Soysal’s “Şafak” works were studied. In the study designed to be a descriptive research study that has qualitative characteristics, the mentioned works were analysed in the scope of “portraits reflecting from daily life”, “ reflections from individual’s psychological worlds”, “violence and torture” and “reflections from the art’s and artist’s point of view” categories. Analyses n-in question were conducted through expressions of the characters in the novels and the writers. Thus, effects of March 12 were analysed through the mentioned novels. While conducting the analysis, firstly a framework was drawn on the relationship between literature, society, reality and novel, and then general characteristics of the novels on March 12 were discussed.

There is an indestructible and undeniable connection between the society and literature; and literature and society cannot be discussed separately from each other. When considered from this perspective, literature, which could be considered as the pioneer of life in a sense, can give the society any shape and meaning it desires, can embody human life, nature, society, universe, existence and nonexistence; hence, it is considered to be an important tool in the birth and improvement of social developments. Main reason why literature is studied as a sociological reality can be that it is a socio-cultural expression tool. In fact, as an artistic activity produced by certain

segments of society in certain periods as a humanitarian effort and shaped by political and ideological attitudes, literature is essentially the expression of social existence itself. At this point, another thing that should be considered is that artists of any kind of art, since they live in a society, sometimes consciously and sometimes unconsciously reflect assumptions and realities of that society because, in a sense, literature is a phenomenon which means the manifestation of the socio-cultural personality of the man in words and writing. Accordingly, literature sometimes determines the society and sometimes it is shaped by the society, but whichever one it does, it is a collection of expressions and symbols deeply related to social structure.

It is possible to state that in the literary genres the most important one that deals with society and man as a whole is novel. That is to say, while other forms of art also deal with the man, novel is a kind of narrative which evaluates the man in terms of both individual and social contexts. In the novel, on one hand, man exists as an individual with his inner world, his subconscious, his thoughts and dreams; on the other hand, socially, man is shown in the cultural, sociological and historical phenomena that surround him.

When Turkish novel is examined, it is seen that since the very beginning of its appearance, it has focused on political, social, and individual phenomena. In this respect, it can be stated that coups experienced in Turkish political history constitute the subject matter of the novels to a significant extent. In this sense, March 12, 1971 Memorandum / Coup has had an important place in novels. Novels that study in which conditions March 12 military coup took place, what the results were after the coup / memorandum and in this sense novels addressing the developments experienced in Turkey in 1970s are generally called “March 12 Novels.” While the novels of this period addressed to the events of March 12 with their social and political aspects in one hand; on the other hand, they focused on depressions caused by inflicted “oppression” and “violence” as well as the psychological effects of the same period. Towards the 1980s, in their works, novelists addressed to the social realities of the society they lived in, and most of the novelists of this period used novel as a tool to express their thoughts and concerns about society. This perception gave many novels produced during this period a value as an important document in the study of sociological events. On the other hand, during the period between the coup in 1960 and September 12, 1980, it is seen that literary circles weakened their organic connection with the political structure and literature became a medium through which writers reflect their own ideologies. In fact, leftist and rightist writers interpreted the same event in the direction of their own ideologies and there is no difference in the novels written with either view in terms of the main approach. Thus, in these novels both leftists and rightists described the incidents with “similar” sentences; and literature became a medium for expressing political ideology.

It is seen that while the writers, who experienced the March 12 Memorandum / Coup directly, reflected the events of the period in the perspective of their own ideologies, they discussed the period’s “oppression”, “violence”, and “torture” incidents and their effects on the individuals and society through concepts such as “fears”, “anxieties”, “psychological effects and inner reckoning” and “torture”.